

Vallás és etnikum Közép-Európában

Vallás és etnikum Közép-Európában. Tanulmányok. Szerkesztette: Kupa László. B&D Stúdió, Pécs, 2008. 227 oldal

2007 novemberében ült össze az a tudományos szimpózium, amelynek előadásait tanulmányokká formált változatban ismerheti meg a Vallás és etnikum Közép-Európában című kötet olvasója. Az impozáns esemény szervezője a 2003 tavaszán a Magyar Szociológiai Társaság berkein belül, Kupa László elnökségével megalakult Etnikai Kisebbségkutató Szakosztály volt, mely küldetésének tekinti a Kárpát-medence nemzeti és etnikai kisebbségeinek multidiszciplináris kutatását. A pécsi székhellyel működő tudományos műhely kutatói már ötödik alkalommal adtak közre közös publikációt, melyben örömet lelheti a szűk szakértői gárda és a történelem vagy a társadalomtudományok iránt érdeklődő laikus közönség egyaránt. A korábbi konferenciákhoz képest erősödött a történeti blokk súlya, de még így is nagyobb hangsúlyt kaptak a vallási közösségek együttéléséről szóló beszámolók, illetve azok az írások, melyek egy-egy etnikai közösség keretén belül közelítenek a vallás kérdéséhez.

A címben feltüntetett régió nál jóval egzotikusabb tájakra kalauzolják az olvasót a könyv első tanulmányai: Kéri Katalin a középkori Spanyolország kulturális kavalkádját: a keresztény, az iszlám és a zsidó népesség, vallás és kultúra hét évszázados együttélését ismerteti, majd bepillantást nyerhetünk Dél-Amerika történetének véres évtizedeibe. Augusto Pinochet tizenhét évig tartó katonai diktatúrája alatt elkövetett tömeges mészárlásokról, bebörtönzésekről és üldöztetésekről születtek már történeti feldolgozások, ezúttal azonban az áldozatok és hozzátartozóik olvasatában van

módunk megismerni a történeteket. Nagy-Zekmi Szilviának lehetősége nyílt arra, hogy a Chilei Emberi Jogok Levéltárában tanulmányozza az Igazságtételi és Megbékélési Bizottságok (*Truth and Reconciliation Comissions = TRC*, ilyenek tevékenykedtek az Apartheid után Dél-Afrikában) jegyzőkönyveit. Vizsgálódási korpuszát olyan dokumentumok alkották, melyek a visszaélésekre, a későbbi felelősségre vonásra, illetve a bűnösök és áldozatok szembesítésére vonatkozóan szolgáltatott információkat. Nézete szerint a nagy tragédiák után általános jelenség, hogy az áldozatok keresik az igazságot, vágynak a meghallgatásra, arra, hogy a bűnösök beismerjék bűneiket. Az angol nyelven publikálásra került vallásetikai értekezés központi kategóriája a megbocsátás. Olyan szélesebben értelmezett nézőpontból, ahol a megbocsátás sikerességétől egy nemzet fennmaradása függ, ahol megvalósulása egy kollektív trauma záró aktusa lehet. A szerző összehasonlító elemzésében a chilei diktatúrát és a perui városi gerillaharcok viszontagságait túlélő áldozatokban működő mechanizmusokat kívánta rekonstruálni: vajon az elkövetők vallomásait hallgatva milyen tényezők alapján döntöttek a megszenvedett alanyok, hogy az ószövevényi „szemet szemért” vagy az újszövevényi „tartsd oda a másik orcádat is” elv érvényesüljön-e?

Ettől a témától korban és földrajzilag is jelentősen távol esik a következő tanulmány. Az elmúlt évszázad során számos elmélet és becslés született a középkori Magyar Királyság népességének nagyságát és összetételét illetően, ezeket rendszerezte és értelmezte újra Font Márta, hogy összefoglalja azon tényezőket, melyek meghatározták a középkori magyar államalakulat befogadó jellegét. A demográfiai vonalat folytatva Nagy Mariann munkájából megtud-

hatjuk, hogy hiába alakult ki a 19. századra a statisztikai adatgyűjtés metodikája, a közgazgatási egységek állandó változása megnehezítette az adatfelvételt. Az 1850/1851-es és az 1857-es népszámlások eredményeinek legfontosabb tanulsága és egyben félelmet keltő felismerése a magyarok arányának vészes csökkenése volt. A nemzeti-ségi viszonyokat is feltáró eredmények rávilágítottak arra, hogy a Habsburg Birodalom Oroszország után Európa legtarkább állama mind etnikai, mind vallási viszonyai tekintetében. Rebesgetni kezdték a szláv veszély mítoszáét, és az egyes felekezeteken belül kiéleződtek a nemzeti ellentétek.

A vallási konfliktusok gyakori előfordulását kétséget kizáróan bizonyítják a kötet tanulmányai is. A török korban kérdőjeleződött meg először a katolicizmus hegemoniája térségünkben. Molnár Antal munkásságának köszönhetően már sokat tudhatunk arról, hogy megtartásában milyen kiemelkedő szerepe volt a jezsuita rendnek. A szlavóniai viszonyok bemutatásával és a plébánosok integráló szerepének taglalásával eddigi ismereteink szélesítésében segít bennünket Varga Szabolcs és Gőzsy Zoltán összefoglalója. Kupa László Nyíregyházáról szóló cikkében egy 18. századi kálvária elevenedik meg, hisz az ecsedi birtok új tulajdonosa kedvezni merészelt a betelepített evangélikus szlovákságnak, magára haragítva ezzel az egri püspököt, sőt az uralkodót is. Máramarosszigeten 1913-ban a kormányzat látványos kirakatpert rendezett, hisz a hegyaljai rutének közül Kabalyuk Alekszej pravoszláv pap agitációjának hatására egyre többen hagyták el a katolikus egyházat, tudjuk meg Gönczi Andreától. Az általános szegénység, a földéhség és a katolikus papságból való kiábrándultság szülte szociális mozgalom politikai színezetet nyerve lehetővé tette közel száz olyan ember elítélését, aki megkérdőjelezte az állam és az egyház legitimációját, tévedhetetlenségét. Buzogány Dezső és Ósz Sándor Előd jóvóltából a három nemzet, négy bevett vallás vidékének számító Hunyad–Zaránd Re-

formátus Egyházkerület 17–18. századi történetéből szemezgetve, a különböző felekezetek összeférhetlenségének jegyében olvashatunk unitus püspökök templomtisztítási akcióiról, temetődúlásról, ökumenikus temetésről és a házassági jog útvesztőiről egyaránt. Nem okozott vérre menő összecsapásokat Dunabogdány, Véménd és Gyöngyös sváb településeken a magyarok és a németek között a protestáns vagy a katolikus felekezethez tartozás. Bindorferr Györgyi beszámol arról, hogy ezekben a községekben az egyház a hitéleten túl a normakeretet, az iskoláztatást és a töretlen folytonosságot jelentette. Mindhárom településen határkijelölő funkciója volt a vallásnak, saját csoportjuk különállását szolgálta, egészen addig, amíg a 20. század vegyesházasságai végleg össze nem kuszálták a szálakat. A diaszpórában élő magyar közösség vallási viszonyainak vizsgálatakor Molnár Margit megállapította, hogy a kálvinizmus nem kizárólag kohéziós erő, hanem egyben a kildetéstudat kifejezője is.

A Kárpát-medence vallási viszonyait bemutató palettát két zsidósággal foglalkozó munka is színesíti. A Balaton-felvidék az Árpád-kor óta termékeny borvidék, ahol a kedvező politikai feltételek miatt hazánkba áramló zsidó lakosság is előszeretettel telepedett le. Mohos Mária Keszthely, Tapolca és Füred példáján mutatja be, miként alakultak ki neves borkereskedő és bortermelő zsidó dinasztiák a vidéken, amelyek nemcsak a gazdasági életben és a banki szférában, hanem a lakosság bizalmát és támogatottságát megszerezve a politikai testületekben is pozíciókhoz juthattak, jótékonyan elősegítve ezzel a terület infrastrukturális fejlődését, egészen az ellehetetlenítő zsidó törvényekig. Vajda Júlia Läger-frász című írása egyszersmind ízelítő és „kedvcsináló” a szerző Mutatkozás című könyvéhez, melynek alapjául szolgáló kutatás során zsidó személyekkel készítették interjúkat. Az alany saját élettörténetének narrációja során alkotja meg identitását, aszerint, hogy a zsidósággal kapcsolatos mely eseményeket

emel ki, és miként kommentálja azokat. A főszereplő, Bea egészen fiatalon szembesült az antiszemitizmussal, az élmények hatására döntött úgy, hogy aktív résztvevője és képviselője lesz a zsidó kultúrának, annak ellenére, hogy a családjában mély nyomokat hagyott a vészorszak.

A sírkövek a legkorábbi idők óta segédkeznek a történeti megismerésben. Nem csupán elsődleges forrásul szolgálhatnak a genealógiák összeállításakor, hanem áttételesen teszik lehetővé kulturális jelenségek feltárását. Kiszit Andrea negyven Baranya megyei településen gyűjtött sírverseket, hogy a funerációs kultúra e remekei segítségével kövesse nyomon a korábban szigorúan zárt tömbökben élő németiség nyelvi asszimilációjának folyamatát. A 19. század magyarosítási törekvéseivel, oktatáspolitikájával, majd a második világháború utáni időszak német nyelv ellenességével, valamint a zárt közösségek felbomlásával magyarázza a német feliratok presztízsveszteségét, majd fokozatos eltűnését. Milyen formában fogható meg a német hagyományoktól való eltávolodás? A kőfaragók kezdetben osztrák és német nyelvterületről származó szöveggömbökből vették a költeményeket, ám azok grammatikailag és ortográfiailag egyre inkább eltértek az eredetiektől, és idővel az archaikus jelentések, szóhasználatok is kikopni látszottak. A nyelvi asszimiláció mellett a vallási képzetek is változáson mentek keresztül, mindezt bizonyítják a versekben megjelenő olyan motívumok, mint a földi élet siralomvölgy metafora, a halál eufémisztikus ábrázolása vagy az álmokképzet. Ezek a német nyelvű alkotások társadalmilag elvárt identifikációs eszközként különösen a második világháború után a német kitelepítésekig prosperáltak. A tradíciót sajnos már csak a legidősebb német ajkú generáció vallja sajátjának, így a feliratok szisztematikus gyűjtése nemcsak a vizsgálati korpusz bővítése, hanem ezen egyedülálló magyarországi német nyelvű írásos kultúra konzerválása miatt is jelentős küldetés.

A Balkán-félsziget „puskaporos hordó létét” megelőző és az azt követő időszak egyaránt kutatók sokaságát foglalkoztatja. A kötet négy tanulmánya is górcső alá veszi e térség sokszínű vallási és etnikai viszonyait. S. Szabó Péter arról számol be, hogy a Balkán-félsziget északi régiója történelmének számos aspektusa hozzájárult ahhoz, hogy a terület a vallási szinkretizmus „melegágyává” váljon. A több hitvilág elemeiből kiforró kereszténység és a török iszlám hatott egymásra. A sorozatos népmozgások, a szociális nehézségek mind a szektás mozgalmaknak kedveztek, legyen az bogumilizmus vagy az iszlám miszticizmus. A társadalmi integrációs tényezőként ható Oszmán Birodalom példaértékű vallási toleranciája ugyanakkor elősegítette a valláscsere és a „hittestvériség” jelenségének elterjedését. Dr. Gábrity Molnár Irén már a Jugoszlávia utáni Vajdaságról ír, ahol a politikai és nacionalista események hatására a vallás újra felértékelődött. Mindez nem jelenti feltétlenül a rendszeres templomba járást, de identitásképző elemként, életvitelben megnyilvánuló rítusok sorozataként részét képezi az emberek életének. Az 1990-es évek Bosznia-Hercegovinájában a vallás egyaránt összetartó és szétfeszítő erő. Koller Inez írásából megtudjuk, hogy a jugoszláv eszme kiváltotta morális válságot követően a vallás ismét hangsúlyt kapott a nemzeti identitások elhatárolásában. Az iszlám a bosnyákok, az ortodoxia a szerbek, a katolicizmus a horvátok nagy részét szervezi egységbe, de a három ellentétes etno-klerikalizmus aláássa a gondosan kimunkált államberendezkedést, ezáltal az ország demokratikus működését és külpolitikai érvényesülési képességét egyaránt. Szintén a Balkán-félsziget állt Pap Norbert és Tóth József vizsgálódásainak középpontjában. Szerintük a földrajzi adottságok, a bonyolult kulturális mintázat, az etnikai és vallási viszonyok különbözősége és a stratégiai útvonalak ellenőrzésének nagyobb külső érdekelttsége magyarázza, hogy az integrációs törekvések is mindenkor külföldről érkez-

tek. Mivel ezek ütköztek a helyi próbálkozásokkal, az elaprózott államstruktúra maradt fenn. Az egy térségre koncentrálnó vizsgálódások másik helyszíne a százötvenezer magyarnak otthont adó Kárpátalja volt: míg Hajdú Zoltán a régió „államváltó” jellegéből fakadó sajátosságait foglalta össze (magyar, osztrák–magyar, cseh, orosz hatalom folyamatosan váltokozva határozta meg az egyes nemzetiségek privilegizált helyzetét), addig Pete József kutatása a határon túliakkal fenntartott magyar–magyar vallási

kapcsolatokra és azok nehézségeire koncentrált.

Több kutatás esetében csak a legfrissebb eredmények részösszefoglalására került sor. Mind az újdonságok közzétételének szükségessége, mind a szerteágazó tematika és az eltérő régiók közötti kapcsolódási pontok megtalálásának igénye megengedi, hogy a szakosztály publikációi között hamarosan egy szintézis jellegű munkát is kereshessünk.

ÁRVAI TÜNDE